

KEMÉNY ISTVÁN

A szegénységről

Fölszólalás a Magyar Tudományos Akadémián

A Központi Statisztikai Hivatal 1969-ben külön felvételben foglalkozott az alacsony jövedelmű lakosság életkörülményeivel és problémáival. E felvétel anyagának feldolgozása jelenleg folyik. Ezért hozzászólásomban nem erre a felvételre támaszkodom, hanem a Társadalomtudományi Intézet 1969-ben végrehajtott két vizsgálatára. Az egyik vizsgálat a Csepel Vas- és Fémművek munkásaival, a másik a Pest megyei munkásokkal foglalkozott.¹

A 600 forintos határ az alacsony jövedelmű lakosság vizsgálatánál csak tájékoztató pontnak tekintendő, csak arra alkalmas, hogy a probléma nagyságrendjét érzékeltesse. A határ meghúzásánál egészen más összegekkel kell számolnunk az egyedülállóknál, mint a kéttagú, háromtagú, többtagú háztartásoknál. Figyelembe kell vennünk a háztartások összetételét is, tehát más és más összeget kell számítanunk a kisgyerekek, a serdülők és az öregek számára. Ugyanúgy egészen más az alacsony jövedelem határa falun, mint városban. Az alacsony jövedelem definiálásánál tehát nem határvonalat, hanem határsávot kell magunk elé képzelni.

Valójában az alacsony jövedelem fogalma szűk, és önmagában nem értelmezhető. Az ingázó munkások egy részénél például az egy főre jutó jövedelem lehet mérsékelt, az egész család életszínvonalát viszont súlyosan befolyásolja az útiköltség, a két háztartás fenntartásának költsége és az ideiglenes városi lakás sokszor igen magas költsége. Más munkáscsaládok életszínvonalát viszont az befolyásolja, hogy családi házat építenek maguknak, s ennek költségét kell viselniük. Megint mások nem vállalják ezeket a költségeket, viszont olyan lakáskörülmények között élnek, amelyeket nem tekinthetünk elfogadhatónak. Az egy főre jutó jövedelem lehet családjukban mérsékelt, mégsem élhetnek a társadalomban elfogadott konvenciók szerint. Helyesebb ezért, ha nem alacsony jövedelműekről, hanem szegényekről beszélünk, a szegénység körülhatárolásánál több tényezőt veszünk figyelembe, és szegénynek nevezzük azt, aki nem élhet úgy, mint a többiek. Ha így közeledünk a szegénység problémájához, tanulmányoznunk kell az érintettek – a szegények – egész életformáját: a helyet, ahol laknak; az életüket keretbe foglaló lakást; a tárgyakat, amelyeket rendszeresen

¹ Lásd Kemény István – Kozák Gyula: *A Csepel Vas- és Fémművek munkásai*. Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1971; valamint Kemény István – Kozák Gyula: *Pest megye munkásai*. Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1971; akkoriban kizárólag belső terjesztésre szánt könyveket. – *A szerk.*

használnak, fogyasztanak, kezelnek, amelyekhez élményeiket kapcsolják; a nevelést, amelyben gyermekeiket részesítik; szokásaikat, amelyekkel életüket könnyebbé, elviselhetővé vagy emberivé tudják vagy akarják tenni; felfogásukat arról, hogyan kell élni; az eszközöket, amelyekkel egymást az általuk helyesnek tartott életvitel követésére kényszerítik.

Kézenfekvő a különbség a képzett és a képzetlen munkások között. Ezzel nagyjából egybeesik (de nem teljesen) a megkülönböztetés a rendezett és a rendezetlen életmódot élő munkások között. Rendezett életmódról beszélünk akkor, ha a családfő az év során 12 hónapig van munkaviszonyban, ha nem túlságosan gyakran változtatja munkahelyét, ha életpályáját nem törte meg börtön vagy más katasztrófa, ha lakása elfogadható, étkezése és ruházkodása rendszeres, gyermekei ellátásáról és neveltetéséről gondoskodik, ha alkoholfogyasztása nem sokkal múlja felül az átlagost. Vannak olyan szakmunkások, akik rendezetlen életmódot folytatnak, és vannak olyan segédmunkások, akik rendezetten élnek. A jellemző mégis az, hogy a szakmunkás munkaköre és beosztása az életvitel bizonyos mérvű stabilitását teszi lehetővé. Ezen kritériumok alapján a szegénység különböző típusait állíthatjuk fel. A többitől elütő volta miatt mindenekelőtt a sokgyermekes munkáscsaládot emelném ki, amelyet a rendezett életvitel, a stabil munkakörülmények és a családi élet sem emelhet ki a szegénységből. Külön típusba tartoznak az apátlan családok, amelyekben a családfenntartó özvegy vagy elvált nő. Ezek a családok mindenképpen hátrányos helyzetben vannak. Jelenlegi bérezésünk olyan, hogy a férfiak keresetében még mindig van valamelyes önkéntelenül beleértett családfenntartói rész. Férfi és nő együttes keresetéből tisztességesen el lehet tartani egy családot, a férfi egyedüli keresetéből meg lehet élni valahogyan, a családfenntartó munkásnő keresete viszont többnyire nem biztosítja a minimális szükségletek kielégítését sem.

A szegények nagy része a parasztból lett munkások közé tartozik. A magyarországi segédmunkások több mint kétharmada parasztból vált munkássá. Ezeknek az embereknek igen nagy részénél a rétegváltás rendezetlen életmódot eredményezett. Nagyjából három típust különböztethetünk meg. Az első típusba tartozók a falu életéből végképp kiszakadtak, oda visszatérni már nem tudnak, a városban azonban még mindig, évek elteltével is falusinak számítanak; ezért társas kapcsolataik szegényesek. A második típusba tartozók életében túlságosan nagy törést jelentett a falu társadalmából való kiszakadás: a gyermekkori támpontokat elvesztve lakóhelyről lakóhelyre, munkahelyről munkahelyre, családról családra vándorolnak, sehol nem tudnak megállapodni, semmi mellett nem tudnak kitartani, és minden emberi viszonylatban alulmaradnak. Munkahelyeit és lakóhelyeit sűrűn váltja a harmadik típus is, de látszólag fölényesebben, határozottabban, több pénzt keresve és költve; az öntudatos és lázongó gesztusok azonban belső bizonytalanságot, végső soron versenyképtelenséget takarnak. A városban született munkások között is megtaláljuk a nyilvánvalóan versenyképteleneket: elsősorban a képzetlen és iskolázatlan munkások közül kerülnek ki; keresetük és státusuk különösen alacsony akkor, ha kisebb vagy nagyobb mértékben betegek vagy testileg gyengék. Ugyanígy megtaláljuk azt a látszólag öntudatos, sőt hetyke típust, aki a valóságban éppúgy élni nem tudó ember, mint a faluról feljött rokon típusa. Szépirodalmunk sokszor romantikus színben látja ezt a típust, mely

nem tiszteli a teljesítményt, a sikert és a társadalmi hierarchiát. Ez azonban csak látószólag jelent függetlenséget, a valóságban sokkal inkább öntudatlanságot.

Mit jelent a szegénység táplálkozási szempontból? Ha egy négytagú család havi jövedelme 2000 Ft, akkor ennek kb. felét (tehát havi 1000 Ft-ot) fordíthatja táplálkozására. Nem kell különösebben számolnunk annak bizonyítására, hogy ez az összeg négy ember étel-miszer-szükségletének a fedezésére nem elegendő. A táplálkozási minimum kiszámításánál figyelembe kell azt is venni, hogy az emberek – és köztük a hátrányos helyzetben lévők – nem mindig racionálisan járnak el. A valóságban jövedelmüknek esetleg kisebb hányadát fordítják étel-miszerre, mint ahogy ez észszerű lenne. Bármilyen legyen a véleményünk viselkedésükről, ez mit sem változtat azon, hogy gyermekeik ilyenformán nem jutnak hozzá a szükséges táplálékhoz. Értethető, hogy a bérfizetés napján többet költenek, s hogy ennek következtében a fizetés előtti napon a szükségesre sem jut. Vasárnaponként jóval többet esznek a szükségesnél, s ennek folytán hétköznapra jut kevesebb. Helyesen tesszük, ha a táplálkozási minimum költségeinek meghatározásánál nem az ideálisan takarékos, hanem az átlagos családokból indulunk ki.

A Csepel Vas- és Fémművek Budapesten lakó segéd munkásainak 12 százaléka él olyan lakásban, amelyben egy szobában öt vagy több személy lakik, 13 százaléka olyan lakásban, amelyben nincs fürdőszoba, nincs konyha és nincs WC, 5 százaléka olyan lakásban, amelyben nincs gáz és villany. A vidéken lakó csepeli segéd munkások 16 százaléka él olyan lakásban, amelyben sem konyha, sem WC, sem gáz, sem villany nincs. A Budapesten lakó csepeli munkások 18 százaléka lakik albérletben vagy ágybérletben, 6 százaléka munkásszálláson. Az albérletben lakó munkások több mint egyharmada 400 Ft-nál többet, kétharmada pedig 300 Ft-nál többet fizet a lakásért. Gondolnunk kell azonban a családi házban élő segéd munkásokra is. Juttatott lakást segéd munkások csak elvétve kaphatnak, s ha nem akarnak albérletben maradni, akkor családi házat kell építeniük maguknak. A Budapesten lakó segéd munkásoknak kétharmada él albérletben vagy pedig családi házban. A családi ház költsége megközelíti az albérlet költségét. A családi házban lakók több mint egyharmada havonta 400 Ft-nál többet, és 59 százaléka 300 Ft-nál többet költ lakásra Budapesten. A legtöbb fizikai munkásra jellemző – és a segéd munkásokra különösképpen –, hogy ha másokhoz hasonló színvonalú lakáshoz akar jutni, akkor aránylag többet kell fizetnie.

Érdemes egy pillantást vetnünk szociális intézményeink igénybevételére is. A Pest megyei munkások körében végrehajtott vizsgálatból kitűnik, hogy étkezde a megkérdezett munkások munkahelyének 62 százalékaiban van, viszont ezt az étkezdet a művezetők 32, a technikusok 29, a csoportvezetők 19, a szakmunkások 9, a betanított és segéd munkások 7 százaléka veszi igénybe. A többiek papírból tízóraiznak, és meleg ebédet csak munkából hazatérve esznek.

Ez a magyar munkásélet jellemző vonása, ugyanakkor arra is mutat, hogy juttatásainkban – anélkül, hogy gondolnánk rá – a kedvezőbb helyzetben levőknek kedvezünk. Már maga az a tény is vitatható, hogy ugyanazt a juttatást adjuk a kétszeres, háromszoros fizetést élvezőknek, igazságosságunkat azonban még inkább megkérdőjelezi, hogy juttatásaink legkisebb mértékben azokhoz jutnak el, akik leginkább rá lennének szorulva.

Hasonló a helyzet az orvosi rendelőkkel is. A munkahelyek 77 százalékában van orvosi rendelő, és a művezetők 23, a technikusok 29, a csoportvezetők 19, a szakmunkások 14, a betanított és segédmunkások 11 százaléka veszi igénybe. Üdülési lehetőséget a munkahelyek 82 százaléka nyújt, az igénybevétel foka: művezetők 55, csoportvezetők 35, technikusok 14, szakmunkások 19, betanított munkások 15, segédmunkások 13 százalék.

A szegénység következményei alighanem a gyerekek iskoláztatása terén a legsúlyosabbak. A Pest megyei munkások körében például, ha a középiskolába járó gyerekekhez² hozzáadjuk az ipari tanulókat³ is, tehát összeadjuk mindazokat, akik egyáltalában tanulnak az általános iskola után, akkor a szakmunkások gyerekeinek több mint a fele, a segédmunkások gyerekeinek pedig csak harminc százaléka tanul tovább. Ez véleményünk szerint annyit jelent, hogy néhány évtized múlva a legsúlyosabb társadalmi problémával találjuk magunkat szemben. A technika fejlődése ugyanis néhány évtized alatt a termelésből kiszorítja azokat, akiknek nincs több képzettségük az általános iskola nyolcadik osztályánál. Azok a gyerekek, akik 14 éves koruk után nem járnak középiskolába, és szakmát sem tanulnak, húsz, harminc év múlva a legnagyobb gondot jelentik önmaguknak és az egész országnak.

A szegénység felszámolására irányuló intézményes segítség útja kettős lehet: egyrészt valamilyen biztosított létminimum megadása, másrészt átfogó terv kidolgozása e réteg továbbképzésére, iskoláztatására, kulturális színvonalának emelésére.

Befejezésül még egy dolgot szeretnék hangsúlyozni. Mivel hozzászólásom a szegénység problémájával foglalkozott, el szeretnék kerülni egy olyan esetleges félreértést, hogy a nivellálás híve lennék a differenciálással szemben. Nem erről van szó. A differenciálást felettébb szükségesnek tartom. De ugyanígy szükségesnek tartom az egyenlő esélyek biztosítását is. A differenciálás többek között versengést is jelent. Biztosítanunk kell, hogy a versenyből ne legyen senki kizárva, mindenki egyforma eséllyel vehessen részt benne.

1970

² Az érettségít adó középfokú iskolákba járó gyerekekhez. – *A szerk.*

³ Az érettségít nem adó szakképző iskolákba járó gyerekeket. – *A szerk.*